

DOI 10.26886/2414-634X.6(50)2021.8

UDC 321.01(477):316.722(4-15)

THEORETICAL AND CONCEPTUAL GAPS OF EUROPEAN CIVILIZATIONAL CHOICE

Ivan Leontiev

<https://orcid.org/0000-0003-3889-7098>

email: i.leontief@gmail.com

Kuras Institute Political and Ethnic Studies National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

The article closes theoretical and conceptual gaps of European civilizational choice: argumentative contradictions within the ways to implement the European civilizational choice in Ukraine's political life, the variability of European civilization values Ukraine can choose, the results of the implementation of Ukraine's European civilization choice in political practice were analyzed. The axiological-normative, structural-functional and comparative methods helped to prove that possible ways to implement the European civilizational choice in Ukraine's the political life either have internal contradictions or will lead to the loss of Ukraine's statehood, thus it is not advisable for Ukraine to choose the European civilizational values in their pure form. As far as the implementation of Ukraine's European civilizational choice on the level of political practice is concerned, so far it is coherent to superficial and ritualized civilizational identification as opposed to substantial and existential civilizational identity. Ukraine's civilizational choice that entails the implementation of European civilizational values in their pure form is extremely problematic and unlikely under the current socio-political conditions. The results of the study can be used in further political-theoretical research that aims to find more realistic and viable concepts of Ukraine's civilizational choice.

Key words: Ukraine's political life, Ukraine's civilizational choice, civilizational values, European values, political institutions.

Іван Леонт'єв, Теоретико-концептуальні лакуни європейського цивілізаційного вибору / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені Івана Федоровича Кураса Національної академії наук України, Україна, Київ

В статті закриваються теоретико-концептуальні лакуни європейського цивілізаційного вибору: проаналізовано аргументаційну суперечливість варіантів втілення європейського цивілізаційного вибору в політичному житті України, варіативність вибору європейських цивілізаційних цінностей Україною, результати втілення європейського цивілізаційного вибору України в політичній практиці. Завдяки нормативно-ціннісному, структурно-функціональному та компаративістському методам було доведено,

що можливі варіанти втілення європейського цивілізаційного вибору в політичному житті України або мають внутрішні суперечності, або призведуть до втрати Україною державності, тому вибір Україною європейських цивілізаційних цінностей в їхньому чистому вигляді є недоцільним. Що стосується втілення європейського цивілізаційного вибору України на рівні політичної практики, то воно поки що когерентне поверховій і ритуалізованій цивілізаційній ідентифікації, а не змістовній і екзистенційній цивілізаційній ідентичності. Цивілізаційний вибір України як втілення європейських цивілізаційних цінностей в чистому вигляді за умов наявних суспільно-політичних реалій є вкрай проблематичним і малоімовірним. Результати дослідження можна використовувати в подальших політико-теоретичних дослідженнях для пошуку більш реалістичних і життєздатних концепцій цивілізаційного вибору України.

Ключові слова: політичне життя України, цивілізаційний вибір України, цивілізаційні цінності, європейські цінності, політичні інституції.

Вступ. Цивілізаційна проблематика залишається надзвичайно актуальною для політичної теорії. Як зазначають О. Рафальський та З. Самчук, «в основі найбільш принципових і безкомпромісних протистоянь сучасності лежать насамперед і в основному культурно-цивілізаційні розбіжності. Саме цей фактор зумовлює появу й особливості розгортання основної маси протиріч і конфліктів на міжетнічному, міждержавному, регіональному та глобальному рівні сьогодення» [1, с. 82]. Для української держави найважливішою теоретико-концептуальною проблемою є аспект цивілізаційного вибору, адже він вносить істотні зміни ледве не в усі аспекти політичного життя країни.

Питаннями цивілізаційного вибору України вже займалися Т. Воропаєва, Я. Калакура, К. Кобченко, І. Мусієнко, М. Розумний, Н. Хамітов, М. Юрій та інші науковці [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Однак переважна більшість дослідників потрапила в пастку контамінації політико-теоретичного цивілізаційного дискурсу елементами дискурсу політико-публіцистичного, якщо взагалі не заміщення першого другим, увагу до якої привертала Б. Капустін та З. Самчук [9, с. 23-24; 10, с. 9-10]. Це призвело до двох головних вад. Наявні роботи не містять належного розгляду проблеми на теоретико-методологічному рівні: науковці зупиняються в основному на декларативно-доктринальних заявах. До того ж після 2014 року цивілізаційний вибір України часто-густо тлумачиться як вибір європейської зовнішньополітичної орієнтації. З політико-практичного погляду це цілком зрозуміло, адже саме такий зовнішньополітичний напрям наразі дозволяє зберегти

українську незалежність. Втім, слід враховувати, що цивілізаційний вибір та зовнішньополітична орієнтація є різноякісними явищами, а їхнє ототожнення засвідчує наявність грубої логічної помилки.

Наочною ілюстрацією цих вад може слугувати стаття І. Мусієнка «Подолання російського імперського дискурсу в інтелектуальному просторі Європи як умова реалізації цивілізаційного вибору України», в якій дослідник безпідставно плутає цивілізаційний вибір із зовнішньополітичною доктриною: «Цивілізаційний вибір України на користь євроатлантичної інтеграції окреслений в її політичних концептуальних нормативно-правових документах – Законі «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики України» та «Стратегії національної безпеки України». Вони визначають інтеграцію до політичних та економічних структур Європейського Союзу як пріоритетний напрям зовнішньої і внутрішньої політики України, що поділяє спільні з ЄС цінності та стратегічні цілі» [5, с. 195].

Формулювання мети статті та завдань. На часі є ґрунтовний теоретико-методологічний аналіз цивілізаційного вибору України. Позаяк в українському науковому дискурсі переважає інтерпретація цивілізаційного вибору України як вибору європейської зовнішньополітичної орієнтації, почати належить з критичного аналізу спорідненій та логічно коректній інтерпретації цивілізаційного вибору України як вибору європейських цивілізаційних цінностей. Хоча цивілізаційний вибір України не є прямо пов'язаним із зовнішньополітичною орієнтацією, цілком можливо, що під час нього були обрані саме такі цінності. Аналіз дозволить або вивести наявні напрацювання на новий якісний рівень, або спрямувати майбутні дослідження на більш плідний напрям.

В межах цього аналізу належить сконцентруватися на закритті трьох головних теоретико-концептуальних лакун: перевірці можливих варіантів втілення європейського цивілізаційного вибору в політичній площині на теоретичну несуперечливість, перевірці теоретичної можливості вибору європейських цінностей Україною, перевірки емпіричних фактів, які нібито свідчать про втілення європейського цивілізаційного вибору України в політичній практиці.

Виклад основного матеріалу статті. Уточнимо понятійно-категоріальний апарат, який ми використовуємо в цьому дослідженні. Під цивілізацією ми маємо на увазі як ціннісний критерій, що відрізняє цивілізацію від варварства, так і суспільну групу, яка конституюється навколо однієї з інтерпретацій цього критерію. На рівні можливості ціннісним критерієм цивілізації може бути будь-яке явище, тож ним є лише те, що зумовлює всі явища – існування саме по собі. Існування може мати щонайменше дві інтерпретації: абсолютна повнота та абсолютна порожнеча. Обидві вони вказують на належне як на абсолютну правду про дійсність, тому існування та належне заради

зрозумілішого викладення матеріалу ми ототожнюватимемо. З огляду на щонайменше дві можливі інтерпретації належного цивілізацій у світі існує щонайменше дві, однак розбіжності в інтерпретації належного зумовлюються не самим лише належним, а й сукупністю географічних, історичних, культурних, економічних та інших факторів. Насправді ж цивілізацій значно більше.

Існують два види вибору: *альтернативний*, що пов'язаний з раціональним, з принципами, та *безальтернативний*, що сумірний належному, цінностям. Позаяк цивілізації пов'язані з належним, цивілізаційний вибір є безальтернативним. Під час такого вибору суб'єкт приймає конкретно-історичну інтерпретацію належного, що втілюється в цивілізаційних цінностях, як єдину, дійсно існуючу. Вона є такою для суб'єкта лише тоді, якщо він вірить у неї, живе згідно з нею. Це не заперечує можливості поваги суб'єкта до інших цивілізаційних цінностей, але прийняти їх як свої власні, вірити в них він не може.

Належне спроможна інтуїтивно сприйняти будь-яка людина, будь-коли і будь-де, проте свідомо це роблять лише світоглядно й аксіологічно розкуті, критично й самокритично мислячі, інтелектуально розвинені особистості. Цивілізаційний вибір особистостей призводить до прямих наслідків у країнах, в яких особистості роблять цивілізаційний вибір. Життя згідно з тією чи тією інтерпретацією належного доводить, що вона, на відміну від усіх інших можливих інтерпретацій, дійсно існує в конкретно-історичному та просторовому форматі. Якщо ж вона дійсно існує, державні інституції мають бути зорганізовані згідно з нею. Інституції ж прямо впливають на державні інститути, тож зміни в інституціях перетворюють державні інститути згідно з обраною інтерпретацією належного та відповідних їй цивілізаційних цінностям. Це перетворення доцільно називати цивілізаційним вибором держави, щоб підкреслити його персоналістичні джерела та виокремити від державних реформ взагалі. Цивілізаційний вибір держави відбувається лише тоді, коли зміни в державних інститутах робляться згідно з цивілізаційними цінностями, які особистості прийняли.

Існує імпліцитний консенсус навколо того, якими саме цивілізаційними цінностями був зумовлений європейський цивілізаційний вибір України – це раціоналістичні цивілізаційні цінності загалом та ліберальні й демократичні політичні цінності зокрема. Наприклад, О. Ярема пише: «Підсумок тривалим дослідженням щодо цивілізаційного вибору України дали Майдан 2014 р. і Революція гідності. Було задекларовано як на рівні влади, так і на рівні суспільства, що єдиним вектором цивілізаційного розвитку є Європа та європейські цінності: соціально орієнтована ринкова економіка, свобода, права людини і власності, гідність, рівність усіх перед законом» [11, с. 168]. На думку К. Кобченко, «узагальнене,

символізоване уявлення українців про Європу включає поняття демократії, верховенства права, прав людини, вищих стандартів життя як питомо «європейських» якостей, а також, не в останню чергу, тезу про причетність українства в історичній ретроспективі до політичних та ідейних процесів, що мали місце на Європейському континенті» [4, с. 117].

Така інтерпретація тотожна типовому для українського наукового дискурсу визначенню змісту європейської цивілізації. Зокрема, Т. Воропаєва зазначає: «Визначальними рисами сучасної європейської цивілізації є приватна власність, соціальна ринкова економіка, поділ гілок влади, демократичний парламентаризм, гуманізм, національна державність, індустріалізм, європейські цінності (серед яких демократія, свобода, повага до людської особистості, дотримання прав людини, багатокультурність, раціональність, толерантність, релігійна терпимість, індивідуалізм, повага до приватної власності та ін.) тощо» [2, с. 82]. І. Ветринський пише: «Серед основних європейських цінностей, на яких базується європейська спільнота, можна виділити наступні: повага до людської гідності; фундаментальні права, включаючи права спільнот та родин; свобода волевиявлення, свобода слова, свобода ЗМІ; демократія; рівність усіх членів суспільства; верховенство закону; плюралізм думок; відсутність дискримінації; толерантність; справедливість; солідарність; відповідальність; гендерна рівність; єдність; згуртованість» [12, с. 202].

Однак декларативні вибори однієї з сукупностей цивілізаційних цінностей замало. Доречним є погляд З. Самчука: «Попри безперечність критеріальних ознак європейської цивілізаційної демаркації чимало дослідників слушно зазначають, що така світоглядно-аксіологічна ієрархія існує «лише умовно», «в рамковому форматі»; на практиці ж ця точка цивілізаційного відліку видозмінюється в надзвичайно широкому діапазоні залежно від соціокультурних і ментальних особливостей європейських народів. Це приводить до того, що особливості застосування одних і тих самих цивілізаційних пріоритетів у німців та французів, у італійців та британців іноді настільки істотно відрізняються, що сутнісна спорідненість між ними набуває фантомних, химерних ознак» [13, с. 66].

Тому закономірним є питання, яку ж інтерпретацію раціоналізму, лібералізму та демократії було обрано під час цивілізаційного вибору України. На належному теоретичному рівні відповіді на нього досі не було зроблено, що робить як теоретичну, так і практичну користь більшості досліджень сумнівною. Однак припустимо, що відповідь на це питання лише вимагає часу. Якщо це так, то належить розглянути найімовірніші для українського наукового дискурсу лінії інтерпретації європейських цивілізаційних цінностей і перевірити їхню теоретико-

методологічну спроможність створити життєздатну інтерпретацію європейських цивілізаційних цінностей. Наразі таких ліній є три.

По-перше, це класичний лібералізм. Свідоме тлумачення цивілізаційного вибору України з класично-ліберального погляду нам невідоме, проте з огляду на істотний вплив на політичну теорію в Україні послідовного ліберала І. Лисяка-Рудницького та сучасну популярність лібералізму в українській науковій спільноті – згадаємо хоча б Є. Бистрицького – раніше чи пізніше така інтерпретація з'явиться, якщо не як суто ліберальна, тоді як одна з численних постмодернових химер на кшталт лібертаріанізму. Тому такий підхід вартий розгляду.

По-друге, це неолібералізм, теоретико-методологічним обґрунтуванням якого є неоінституціоналізм. Зокрема, на неоінституціональних засадах цивілізаційний вибір України розглядає В. Фадєєв, який наголошує на необхідності «переходу України від природної держави до порядку відкритого доступу».[14, с. 46].

По-третє, це комунікативістська концепція деліберативної демократії, яка насамперед вимагає загальносуспільного діалогу. На важливості загальносуспільного діалогу в цивілізаційних питаннях наполягає Н. Хамітов: «Геополітичні, військово-політичні й економічні реалії показують, що тенденція консенсусного плюралізму глобальної цивілізації є більш продуктивною, і саме на цій основі слід будувати цивілізаційний проект України, який конче потребує консенсусного плюралізму і в середині країни – тобто плюральність проектів гідної самореалізації її громадян» [7, с. 74].

Класичний лібералізм є музейним експонатом політичної історії і теорії. Він поступився соціалізму та соціал-демократії, позаяк видавав бажане за дійсне. Політичне не редукується до кількісної сукупності раціональних індивідів. Крім раціональних факторів на нього впливають ірраціональні (воля) та надраціональні (належне) чинники, які в добу класичного лібералізму якщо не заперечувалися, то тлумачилися як такі, що їх належить подолати. До того ж, політичне життя існує не в порожнечі, а в компендіумі історичних реалій. В політичних інституціях та інститутах втілюється несправедливість з минулого незалежно від того, раціональними є їхні засади чи ні.

Намагання ж силоміць повернутися до засад класичного лібералізму, ігноруючи ці проблеми, ні до чого не призведуть: як дотепно зауважив Х. Ортеґа-і-Гассет, повернення до світу, коли Петро ще не існував, не усуне причин, з огляду на які Петро виник [15, с. 75]. Тому класично-ліберальна інтерпретація цивілізаційного вибору України не має сенсу. Навіть якби Україна мала достатньо наснаги та ресурсів, щоб збудувати утопічну «державу як нічного сторожа», вона швидко впала б під тиском тих самих проблем, що підточили класичний лібералізм у ХІХ столітті. Це ж саме є справедливим і для невеликих

сучасних течій, що намагаються повернутися до світу зразка «до Петра», як-от лібертаріанізм.

Неоніституціоналістська концепція постала в тому числі як спроба розв'язання історичної проблеми класичного лібералізму. Свідома розбудова відкритих для кожної раціональної людини інститутів має забезпечити існування насправді ліберального політичного середовища. Однак неоніституціоналізм не торкався першої та важливішої – редукаціоністської – проблеми лібералізму. Ірраціональне та надраціональне або ігноруються, або не вважаються за фактори, які діють самостійно: контроль над суспільно-політичним середовищем має змінити цінності, а ірраціональне має бути переведене в інституційну площину.

До того ж інституційна інженерія створює більше проблем, ніж їх вирішує. За своєю сутністю вона є намаганням змінити якість кількісними методами, що є неможливим. Зокрема, яким чином прийматимуться закони, спрямовані на лібералізацію чи демократизацію, якщо лібералізація чи демократизація суперечить інтересам тих, хто їх приймає? Яким чином надати цим законам силу примусу? Яким чином забезпечити їхнє виконання згідно з їхнім духом, а не літерою? Яким чином домогтися тривалості існування цих законів в часі?

Довго зупинятися на комунікативістиці та деліберативній демократії сенсу нема. Ця теоретична конструкція є наївною утопією, бо ж раціональність кожної людини на рівні можливості не свідчить про їхню раціональність на рівні буттєвих реалій. Комунікативізм не вирішує ані позараціональної, ані історичної проблеми класичного лібералізму. Байдуже, знаходиться «Розум» в одному суб'єкті, чи він є інтерсуб'єктивною мережею. Супроти зовнішніх для нього інших планів існування та історичних чинників він залишається цілісним об'єктом, тож аргументи проти класичного лібералізму діють і тут.

Таким чином, навіть перспективні напрями руху для теоретичного опрацювання цивілізаційного вибору України як вибору європейських цивілізаційних цінностей містять нездоланні суперечності. Однак Україна надто тривалий час знаходилася у відриві від Заходу, тож припустимо, що українські інтелектуали не мали достатньо часу для теоретичних розробок. Можливо, що на Заході ці проблеми вже було вирішено, тож залишається лише адаптувати західний досвід під український контекст.

Дійсно, крім неолібералів та комунікативістів на Заході є й нові ліві, які мають потужну теоретичну школу з тривалою традицією. Хоча нові ліві загалом заперечують існування декількох цивілізацій, припустимо, що ці проблеми можна розв'язати на теоретичному та практичному рівнях. Вони не тільки виступають проти редукації політичного до раціонального, наголошуючи на важливості ірраціонального, а й

пропонують розв'язати проблему історичних чинників, що вигідно відрізняє їх від різноманітних лібералів. Однак наголошуючи на важливості ірраціональних чинників, вони не тільки заперечують можливість прямого доступу будь-якої людини до належного, а й роблять заборону доступу до належного однією зі складових розв'язання проблеми історичних чинників. А це теж є редукціонізмом.

Крім нових лівих, наразі сил набирають альтернативні праві. Позитивних політико-теоретичних розробок вони ще не створили, поки що зосереджуючи свої основні зусилля на критиці нових лівих та західної Модерності взагалі, проте лінії їхньої думки вже є очевидними. Вони пропонують або повернутися до класичного капіталізму – і в такому випадку ми повертаємося до світу «до Петра» – або побудувати націонал-соціалізм, який не тільки засуджується на законодавчому рівні в Україні, а й є так само редукціоністським за своєю сутністю, як і інтернаціонал-соціалізм. Будь-які цінності, за їхнім поглядом, ґрунтуються на волюнтаристських, ірраціональних, а не надраціональних засадах. В кращому випадку належне для них є лише інструментом, який є корисним доти, доки слугує їхнім цілям.

Якщо нову ліву чи альтернативну праву інтерпретацію європейського раціоналізму на українських теренах все ж таки буде втілено, Україна без власного доступу до належного стане ще вразливішою від інтерпретацій належного інших держав чи сепаратистських течій, що почнуть перетворювати її згідно зі своїми власними цінностями, розмиваючи політичне життя України. Зрештою це призведе до її розпаду, захоплення її іншою державою чи перетворення її на колонію.

Таким чином, якщо цивілізаційний вибір України є вибором європейських цивілізаційних цінностей, не ясно, яка ж саме інтерпретація цих цінностей обирається. Найімовірніші для українського наукового та західного політичного дискурсів варіанти ж або не взагалі не мають сенсу з огляду на теоретико-методологічні суперечності, або призведуть до втрати Україною незалежності.

До цього моменту ми свідомо винесли питання за дужки про те, чи є взагалі вибір раціоналізму як сукупності цивілізаційних цінностей можливим для України. Зрештою, цивілізаційні цінності неможливо прийняти та втілити проголошенням: «*sic volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas!*» Хоча українські науковці, як-от О. Матієк, М. Розумний, Г. Чепурко та М. Юрій, часто-густо тлумачать цивілізаційний вибір України як механічну зміну цивілізаційних цінностей на ефективніші чи практичніші, це суперечить самій сутності цивілізаційного вибору [16, с. 102; 6, с. 155; 17, с. 37; 8, с. 118]. Якщо цінності суб'єкту вибору не є спорідненою цивілізаційним цінностям, які начебто обираються, суб'єкт не зможе в них вірити, і цивілізаційного вибору не відбудеться.

Дослідники, наприклад Т. Воропаєва, Я. Калакура та М. Юрій, М. Козловець та В. Федоренко, А. Кудряченко, В. Чупира, уникають цієї проблеми, аксіоматично стверджуючи, що Україна є насамперед часткою європейської цивілізації [2, с. 82; 3, с. 137; 18, с. 79; 19, с. 170; 20, с. 18]. Однак такі постулати не є аргументативно переконливими з огляду на очевидну наявність незахідних впливів на Русь-Україну, на які вказують І. Скиба, Т. Целік, В. Чабанов, та навіть той самий А. Кудряченко, який суперечить сам собі. Він пише, що «стратегічний вибір України на користь євроінтеграційного, євроатлантичного курсу є обґрунтованим і цивілізаційно закономірним», і в наступному ж реченні стверджує, що в Україні «поєднуються в національній ментальності східно- та західнохристиянські цінності, зокрема: колективна й індивідуальна свобода, православна споглядальність, раціоналізм і прагматизм» [21, с. 166-167; 22; 23, с. 80; 19, с. 170].

Вплив кочовиків чи Османської імперії можна спробувати примирити із Заходом, якщо мислити Україну як фронтір Європи, який захищав її від варварської навали, як це робить Т. Воропаєва, однак це не скасовує того, що ці варвари мали й зворотній вплив на Україну [2, с. 82]. Крім того, вплив Візантії інтерпретувати таким чином неможливо, тож з ним навіть найзавзятішому цивілізаційному пошукачеві доведеться рахуватися. Не можна й вважати вплив незахідних елементів таким, що не має значення для суспільно-політичного життя сучасної України. Наслідки одного-єдиного православного ренесансу XVII-XVIII століття є досі відчутними в сучасній Україні, як на теоретичному рівні – наприклад, в концепції триєдиної Русі, якої досі не було подолано, так і на практичному рівні – наприклад, в браку в українців такої самої поваги до права та приватної власності, як у західних європейців.

Можливо, що цей вплив не суперечить виборів європейських цивілізаційних цінностей в цілому. Тому співвідношення західних та незахідних цінностей в Україні ще належить прояснити. Цивілізаційні цінності втілюються в різних явищах, але тут ми зосередимося на релігії, позаяк будь-яка релігія ґрунтується на інтерпретації існування як належного, так само як і цивілізаційні цінності. Навіть в сучасному, нібито цілком світському, суспільстві, цивілізаційні цінності якщо не тотожні, то споріднені інтерпретації належного, яка бере свій початок в релігії.

Україна є християнською, насамперед православною та частково католицькою країною. Крім цього, вона зазнала впливу протестантизму. Зокрема, на українських теренах діяли та діють протестантські громади, як-от штундисти та різноманітні церкви, що розгорнули свою місіонерську діяльність після розпаду СРСР. Є в українській історії й поодинокі впливові протестанти, як-от Ю. Немирич

чи О. Турчинов; симпатизував протестантизму й М. Драгоманов. Тому ми маємо розглянути, як існування та належне інтерпретуються в протестантизмі, католицтві та православ'ї, та з'ясувати, чи мають ці інтерпретації сутнісні розбіжності.

Згадаємо п'ять засадничих принципів цієї конфесії – *Quinque sola*: *sola scriptura* (тільки Писанням), *sola fide* (тільки вірою), *sola gratia* (тільки благодаттю), *solus Christos* (тільки Христос) та *sola Deo gloria* (тільки Богу слава) [24, с. 120].

Згідно з *sola scriptura*, істина міститься в самому тексті Біблії, який не вимагає додаткової інтерпретації Отців Церкви та Церковних Соборів. До того ж джерелом пізнання істини є саме лише читання Біблії, а не містичне одкровення під час читання [24, с. 120-121]. Це значить, що кожен абстрактний індивід, що мислить, здатен зрозуміти істину незалежно від його конкретно-історичного контексту. Таким чином, особистості, які відрізняються від індивідів свідомим сприйняттям інтерпретації належного, конкретністю, не мають перед індивідами жодної переваги. Крім того, пріоритет тексту свідчить про те, що належне знаходиться не в існуванні, а в речах; тож речі стають важливішими за існування в суспільній сфері загалом та політичній сфері зокрема.

Sola fide лише сприяє зростанню ролі речей. Згідно з цим принципом, джерелом спасіння є сама тільки віра, людські вчинки взагалі на нього не впливають. Хоча віра і є вищою за знання, без критеріїв істини вона є сліпою, вона взагалі не може поєднатися зі знанням [24, с. 122]. З огляду на пріоритет індивіда над особистістю та більшу важливість речей в питаннях належного, таке розмежування речей та існування мінімізує роль існування в суспільно-політичному житті. Воно царює, а не править.

Sola gratia постулює, що спасіння можливе лише як Божа милість, якої грішник не заслуговує [24, с. 123-124]. Це заперечує свободу людської волі, і ще раз підтверджує, що доступ до належного, перетворення індивіда на особистість, обов'язковим не є.

Solus Christos визначає лише Ісуса Христа як єдиного посередника між людиною та Богом. *Sola Deo gloria* постулює, що поклонятися можна лише Богові, тож не Церкві й не святим [24, с. 126-127]. Разом зі знищенням церковної ієрархії, ці принципи остаточно заперечують потребу в перетворенні індивіда, і вже остаточно закривають доступ до належного людям: тільки Ісус здатен його дістатися.

Закритий доступ до належного, перевага речей над існуванням в питаннях належного та нівеляція будь-яких переваг особистості над індивідом роблять протестантську інтерпретацію належного повністю трансцендентній людині. З огляду на його трансцендентність, *належне може бути яким завгодно*. Якщо ж саме існування, поза яким нічого не є, може бути яким завгодно, це значить, що воно не містить жодної

субстанції: воно є існуванням-як-порожнечою. Тому протестантизм – це *існування індивіду в порожнечі*.

І православ'я, і католицтво поважають церковну ієрархію, Святий переказ та поклоняються святим, тож обидві конфесії ставлять особистостей вищими за індивідів [25, с. 181-182, с. 283-284]. Ба більше, спасіння згідно з ними можливе не тільки лише завдяки сліпій вірі, тож доступ до належного в них є відкритим. Інтерпретацією належного обидвох конфесій є *існування особистості в повноті*, що сутнісно відрізняється від протестантизму.

А проте між православ'ям та католицтвом є суперечності в інтерпретації співвідношення існування та речей. Почнемо з філіокве – католицького догмату про те, що Святий Дух сходить не тільки від Бога-Отця, а й від Бога-Сина [25, с. 377]. Бог-Отець, бог Старого Заповіту, був трансцендентним людям; Бог-Син є і Богом, і людиною: він є пов'язаним не тільки з існуванням, а й із речами. Тому, стверджуючи, що Святий Дух сходить і від того, хто пов'язаний із речами, філіокве намагається зрівняти речі з існуванням.

Це саме зрівняння, *паралелізм речей та існування*, ми можемо побачити й в інших католицьких догматах та принципах, які Православна церква не визнає. Папа Римський – може й голова Католицької церкви, а людина – є непогрішимим [25, с. 246]. Католицькі індульгенції відпускають гріхи – те, що пов'язане з належним, з існуванням – завдяки маніпуляціям з речами [25, с. 161]. Кінець-кінцем, паралелізм є навіть вбудованим в офіційну філософію Католицької церкви – томізм. Хоча в томізмі віра вважається вищою за знання, для нього водночас характерна «переконаність у тому, що кінцевий сенс того, що дане в *одкровенні*, і того, що відкривається наукою, перебуває в узгодженості» [25, с. 159].

Православ'я ж надає перевагу духовному бокові людині, тобто існуванню, і не визнає рівноправ'я з ним речей. Зокрема, це можна побачити в такій впливовій течії православної філософії, як паламізм, та в «Православному сповіданні віри» П. Могили [25, с. 262, с. 282].

Таким чином, православна та католицька інтерпретації належного сутнісно відрізняються від протестантської інтерпретації належного; сутнісні розбіжності містять і православна та католицька інтерпретації належного. Розбіжності не заперечують можливості запозичити формальні елементи європейського досвіду, однак такі запозичення не матимуть нічого спільного з цивілізаційним вибором. Не заперечують розбіжності і того, що в майбутньому різні інтерпретації належного можна буде примирити, проте це вимагатиме змін і в православній, і в католицькій, і в протестантській інтерпретаціях належного. З огляду на це, європейський цивілізаційний вибір в чистому вигляді для України є неможливим. Православні країни, як-от Румунія, які нібито вже зробили цивілізаційний вибір на користь Заходу,

цього не спростовують, тому що власне цивілізаційного вибору в них не відбувалося: вони лише змінювали свою зовнішньополітичну орієнтацію.

Позаяк в Україні католицькі елементи досі є потужними, можна затаврувати православний вплив на українську інтерпретацію належного як хибний, і або знищити православ'я, або силоміць підпорядкувати його католицтву. Можна навіть піти радикальніше і насадити в Україні протестантизм. Врешті-решт, як свого часу писали М. Михальченко та З. Самчук, «історія не тільки *відбувається*, а й **творюється. І твориться незрівнянно більше, ніж відбувається**» [26, с. 262]. Однак силове розв'язання проблеми цивілізаційного вибору України є неможливим, враховуючи брак політичної волі, ресурсів та слабкість українських політичних інститутів.

По-перше, такі проєкти вимагають від політичних акторів, виходу поза наявний контекст, на що вони з майже стовідсотковою вірогідністю будуть не здатні. Теоретично це можна компенсувати впливом тих членів української діаспори, які пов'язані з українською культурою лише формально, проте навряд чи можна буде знайти достатню кількість виконавців, та навряд чи їхні дії не будуть саботовані на етапі виконання.

По-друге, навіть якщо зміна цивілізаційних цінностей зазнає успіху, Україна в такому випадку припинить бути Україною. Цивілізаційні цінності є субстанцією України, а змінити субстанцію неможливо без знищення об'єкта. М. Юрій вказує на постання сучасної Туреччини як повну зміну цивілізаційної орієнтації країни, яка відбулася завдяки знищенню старого об'єкта [8, с. 118]. Османська імперія не була тюркоцентричною державою, тож Ататюрк не модернізував стару Туреччину, а заснував нову державу, яка містила в собі деякі елементи старої Османської імперії.

Політичне життя України сучасного ґатунку позірно стало значно відкритішим та людянішим: згадаймо хоча б децентралізацію чи нову систему державних закупівель [27; 28]. Немає сумнівів, що євроінтеграція України призвела до реформ в усіх сферах життя суспільства, але вони не є перетворенням, тому що змін зазнали лише політичні інститути, а не політичні інституції. Сутнісні риси політичного життя сучасної України, що існували й до її цивілізаційного вибору, – на кшталт позаінституційного розташування центрів прийняття рішень, істотної ваги особистих зв'язків та неформальних домовленостей, використання держави як інструменту збагачення, – нікуди не зникли. Як зазначає Г. Зеленько, «зміни відбуваються, але істотного розвитку немає – країна ходить по колу, відтворюючи нові й нові вкрай непродуктивні з точки зору соціального прогресу політичні практики» [29, с. 44].

Такий характер змін свідчить про те, що вони когерентні цивілізаційній ідентифікації, а не цивілізаційній ідентичності. Цивілізаційна ідентичність вимагає внутрішнього, прямого, інтуїтивного прийняття суб'єктом цивілізаційних цінностей, ототожнення себе з ними. Цивілізаційна ідентифікація вимагає лише зовнішнього, формального, раціонального прийняття суб'єктом норм. Цивілізаційна ідентифікація не змінює наявних цивілізаційних цінностей, вона коригує їхнє втілення в суспільно-політичному житті з огляду на зміни в конкретно-історичному контексті. Інакше кажучи, зі змінами в цивілізаційній ідентифікації змінюється форма, а сутність залишається тією ж самою.

Явища, пов'язані зі змінами цивілізаційної ідентифікації, можуть втілюватися в заявах, інститутах чи міжнародних договорах, можуть мати практичні наслідки. Проте вони не вимагають цивілізаційного вибору, бо ж цивілізаційні цінності залишаються тими ж самими й не можуть змінити цивілізаційної ідентичності. Як поняття кольору вже містить в собі всі можливі кольори, так і конкретно-історична цивілізаційна ідентичність вже містить в собі всі можливі цивілізаційні ідентифікації, які узгоджуються з її цивілізаційними цінностями.

Таким чином, процес євроінтеграції України не тільки не свідчить про вибір європейських цивілізаційних цінностей під час цивілізаційного вибору України, а й навпаки, доводить, що обиралися не європейські цінності.

Висновки. Інтерпретація цивілізаційного вибору України як вибору європейських цивілізаційних цінностей містить істотні теоретико-методологічні суперечності. Крім того, дотепер аргументаційно переконливо не концептуалізовано, а також ні консенсусно, ні хоча б конвенційно не погоджено тезу, яку саме інтерпретацію цих цінностей Україна обирає. Найімовірніші інтерпретації в межах українського наукового дискурсу: класично-ліберальна, неоінституціоналістська, комунікативістська, – містять в собі внутрішні суперечності, які так і не було вирішено, що ставить можливість та доцільність їхнього втілення під сумнів. Використання ж теоретичних розробок західних «нових лівих» чи «альтернативних правих» може взагалі призвести до втрати Україною незалежності, до її розколу чи колонізації.

Планку категоризму можна підняти ще вище: цивілізаційний вибір України взагалі не може бути європейським у чистому виді, позаяк істотною складовою українських цивілізаційних цінностей є їхня православна інтерпретація, яка має сутнісні розбіжності як з протестантською, так і з католицькою інтерпретаціями належного. Силоміць православної інтерпретації належного в Україні не позбутися. Країні бракує для цього ресурсів. Історичні факти свідчать про контрпродуктивність такого підходу. Для цього потрібні особистості, світоглядно й аксіологічно не скуті православною інтерпретацією

належного, яких, по-перше, навряд чи можна знайти в достатній кількості і які, по-друге, не можуть запобігти саботажу підлеглими прийнятих рішень. Врешті-решт, такі зміни призведуть до знищення самої України, позаяк змінюватимуть субстанцію України як універсалії.

Зрештою, емпіричні факти так само суперечать «європейській» інтерпретації цивілізаційного вибору України. Хоча після 2014 року й відбулася низка реформ, вони не змінили сутності політичного життя сучасної України, призвівши до змін лише у сфері цивілізаційної ідентифікації, а не цивілізаційної ідентичності, чи пак – цивілізаційної форми, а не цивілізаційної сутності сучасної України.

З огляду на зазначене, цивілізаційний вибір України як втілення європейських цивілізаційних цінностей її політичному житті є праксеологічно неможливим, тому подальші теоретико-концептуальні дослідження варто спрямувати на пошук інших, більш життєздатних концепцій цивілізаційного вибору України.

Література:

1. Рафальський, О.О., Самчук, З.Ф. (2018). *Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.
2. Воропаєва, Т. (2013). Українство в європейському цивілізаційному просторі: теоретико-методологічні засади дослідження. *Українознавчий альманах*, Вип. 11, 79–83.
3. Калакура, Я., Юрій, М. (2014). Шлях до Європи як цивілізаційний вибір України. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*, 14, 133–141.
4. Кобченко, К. (2014). Євромайдан як акт європейського вибору українців. *Українознавчий альманах*, 16, 115–123.
5. Мусієнко, І. (2015). *Подолання російського імперського дискурсу в інтелектуальному просторі Європи як умова реалізації цивілізаційного вибору України*. *Українознавчий альманах*, 18, 195–198.
6. Розумний, М. (2014). Цивілізаційний вибір України: аналіз альтернатив. *Українознавчий альманах*, 15, 153–156.
7. Хамітов, Н. (2017). Філософія цивілізаційного проекту України: людина та її гідна самореалізація як мета і умова поступу. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, Вип. 4(90), 71–89.
8. Юрій, М. (2014). Цивілізаційний вибір України. *Питання історії України*, 17, 117–121.
9. Капустин, Б.Г. (2009). Политические смыслы «цивилизации». *Политическая концептология: журнал метадисциплинарных исследований*, 3.
10. Самчук, З.Ф. (2020). Текст політики на тлі цивілізаційних контекстів і підтекстів як відсутній елемент освітнього дискурсу. *Освітній дискурс: збірник наукових праць*, 24(6), 7–22.

11. Ярема, О.Р. (2016). Неформальні інституційні чинники цивілізаційного розвитку України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, 6(3), 168–170.
12. Ветринський, І.М. (2019). Місце й роль цивілізаційних цінностей в умовах глобалізації. В Зернецька, О.В. (Ред.). (2019). *Історичний розвиток цивілізацій у контексті глобалізації: ціннісний вимір: монографія*. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої Історії НАН України», 197–210.
13. Самчук, З. (2017). Формування цивілізаційної парадигми розвитку України: теоретико-методологічний аналіз перспектив і обмежень. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 4(90), 53–70.
14. Фадеев, В. (2017). У чому полягає цивілізаційний вибір України? *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, Вип. 4(90), 38–52.
15. Ортеґа-і-Гассет, Х. (1965). *Бунт мас*. Нью-Йорк: Організація оборони чотирьох свобод України (ООЧСУ).
16. Матієк, О.М. (2016). Цивілізаційно-інтеграційний вибір як національна ідея для сучасної України. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, 20, 98–103.
17. Чепурко, Г.І. (2015). Культура як соціальна координата цивілізаційного вибору українського суспільства. *Наукова дискусія: питання соціології, політології, філософії та історії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (22-23 травня 2015 р., м. Одеса)*, 36–39.
18. Козловець, М., Федоренко, В. (2013). Євроінтеграція як чинник цивілізаційної самоідентифікації українців. *Українська полоністика*, 10, 74–99.
19. Кудряченко, А.І. (2008). Євроатлантична інтеграція України як цивілізаційний вибір. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 38, 166–178.
20. Чупира, В.В. (2018). Східна Європа як цивілізаційна периферія. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 2(4), 12–21.
21. Скиба, І.П. (2019). Проблеми цивілізаційного вибору України в контексті ідеалів української філософії. *Вісник Національного Авіаційного Університету. Серія: Філософія. Культурологія*, 30, 2, 163–172.
22. Целік, Т. (2012). Україна у цивілізаційному полі Захід – Схід. *Українознавчий альманах*, 8, 119–123.

23. Чабанов, В. (2012). Особливості цивілізаційного самовизначення українців в умовах глобалізації. *Українознавчий альманах*, 8, 79–82.
24. Дергалев, С., Дергалев, Т.С. (2018). Анализ основных доктрин протестантизма. *Труды Белгородской православной духовной семинарии (с миссионерской направленностью)*, VIII, 119–129.
25. Шевченко, В.М. (2004). *Словник-довідник з релігієзнавства*. Київ: Наукова думка.
26. Михальченко, М., Самчук, З. (1998). *Україна доби межичасся: Блиск та убозтво куртизанів*. Дрогобич : Відродження.
27. Жаліло, Я.А., Шевченко, О.В., Романова, В.В, та ін. (2019). *Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу*. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень.
28. Вареник, В.М., Євчин, Л.О. (2016). Особливості застосування системи державних закупівель Prozorro (Прозоро). *Європейський вектор економічного розвитку*, 2(21), 6–15.
29. Зеленько, Г.І. (2018). Політична система та політичний режим: пошук ліків від самознищення. В Майборода, О.М. (Ред.) (2018). *Національна єдність у конкурентному суспільстві: аналітична доповідь*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 7–48.

References:

1. Rafalskyi, O.O., Samchuk, Z.F. (2018). *Tsyvilizatsiini perekhrestia suchasnoho suspilstva* [Civilizational Crossroads of Modern Society]. Kyiv: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України [in Ukrainian].
2. Voropaieva, T. (2013). Ukrainstvo v yevropeiskomu tsyvilizatsiinomu prostori: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia [Ukrainianness in European Civilization Space: Theoretical and Methodological Research Principles]. *Ukrainoznavchyi almanakh* [The Almanac of Ukrainian Studies], vol. 11, 79–83 [in Ukrainian].
3. Kalakura, Ia., Yurii, M. (2014). Shliakh do Yevropy yak tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy [Way to Europe as a Civilization Choice of Ukraine]. *Ukraina–Yevropa–Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii: Istorii, mizhnarodni vidnosyny* [Ukraine–Europe–World. The International Collection of Scientific Works. Series: History, International Relations], no. 14, 133–141. [in Ukrainian].
4. Kobchenko, K. (2014). Yevromaidan yak akt yevropeiskoho vyboru ukraintsiv [Euromaidan as an act of Ukrainians' Civilizational Choice]. *Ukrainoznavchyi almanakh* [The Almanac of Ukrainian Studies], vol. 16, 115–123. [in Ukrainian].
5. Musiienko, I. (2015). Podolannia rosiiskoho imperskoho dyskursu v intelektualnomu prostori Yevropy yak umova realizatsii tsyvilizatsiinoho vyboru Ukrainy [Overcoming of Russian Imperial Discourse in Intellectual Space of Europe as a Precondition of Implementation of Ukrainian Civilization Choice]. *Ukrainoznavchyi almanakh* [The Almanac of Ukrainian Studies], vol. 18, 195–198. [in Ukrainian].

6. Rozumnyi, M. (2014). Tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy: analiz alternatyv [Ukraine's Civilizational Choice: Analysis of Alternatives]. *Ukrainoznavchyi almanakh* [The Almanac of Ukrainian Studies], vol. 15, 153–156. [in Ukrainian].
7. Khamitov, N. (2017). Filosofiia tsyvilizatsiinoho proektu Ukrainy: liudyna ta yii hidna samorealizatsiia yak meta i umova postupu [Philosophy of Civilization Project of Ukraine: Human and Its Decent Self-realization How Purpose and Condition for Progress]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* [Scientific Notes of the Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, NAS of Ukraine], vol. 4(90), 71–89. [in Ukrainian].
8. Yurii, M. (2014). Tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy [Civilizational Choice of Ukraine]. *Pytannia istorii Ukrainy* [History of Ukraine], vol. 17, 117–121. [in Ukrainian].
9. Kapustin, B.G. (2009). Politicheskie smysly «civilizacii» [Political Meanings of «Civilization»]. *Politicheskaja konceptologija: zhurnal metadisciplinarnykh issledovanij* [The Political Conceptology: Journal of Metadisciplinary Research], no. 3. [in Russian].
10. Samchuk, Z.F. (2020). Tekst polityky na tli tsyvilizatsiinykh kontekstiv i pidtekstiv yak vidsutnii element osvithnoho dyskursu [Text of Policy in the Background of Civilizational Contexts and Subtexts as a Missing Element of Educational Discourse]. *Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovykh prats* [Educational Discourse: Collection of Scientific Papers], vol. 24(6), 7–22. [in Ukrainian].
11. Yarema, O.R. (2016). Neformalni instytutsiini chynnyky tsyvilizatsiinoho rozvytku Ukrainy [Informal Institutional Factors of Civilization Development in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo* [Uzhorod National University Herald. International Economic Relations And World Economy], vol. 6(3), 168–170. [in Ukrainian].
12. Vietrynskyi, I.M. (2019). Mistse y rol tsyvilizatsiinykh tsinnosti v umovakh hlobalizatsii [The Place and Role of Civilizational Values in the Context of Globalization]. V Zernetska, O.V. (Red.). (2019). *Istorychnyi rozvytok tsyvilizatsii u konteksti hlobalizatsii: tsinnisnyi vymir: monohrafiia* [Historical Development of Civilizations in the Context of Globalization: the Value Dimension: a Monograph]. Kyiv: DU «Instytut vsesvitnoi Istorii NAN Ukrainy», 197–210 [in Ukrainian].
13. Samchuk, Z. (2017). Formuvannia tsyvilizatsiinoi paradyhmy rozvytku Ukrainy: teoretyko-metodolohichni analiz perspektyv i obmezhen [Creation of Civilizational Paradigm of Development of Ukraine: Theoretic and Methodological Analysis of Perspectives and Restrictions]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy* [Scientific Notes of the Kuras Institute of

Political and Ethnic Studies, NAS of Ukraine], vol. 4(90), 53–70. [in Ukrainian].

14. Fadiev, V. (2017). U chomu poliahaie tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy? [What is the Civilizational Choice of Ukraine?]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, Vyp. 4(90), 38–52. [in Ukrainian].

15. Ortega y Gasset, J. (1965). *Bunt mas* [The Revolt of the Masses]. New York (NY): Orhanizatsiia oborony chotyrok svobod Ukrainy (OOChSU). [in Ukrainian].

16. Matiiek, O.M. (2016). Tsyvilizatsiino-intehratsiinyi vybir yak natsionalna ideia dlia suchasnoi Ukrainy [Civilizational and Integrational Choice as a National Idea for Modern Ukraine]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin* [Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 22. Political Sciences and Teaching Methodology of Socio-Political Disciplines], vol. 20, 98–103. [in Ukrainian].

17. Chepurko, H.I. (2015). Kultura yak sotsialna koordynata tsyvilizatsiinoho vyboru ukrainskoho suspilstva [Culture as a Social Coordinate of Ukrainian Society's Civilizational Choice]. *Naukova dyskusii: pytannia sotsiologii, politologii, filosofii ta istorii: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (22-23 travnia 2015 r., m. Odesa)* [Scientific Discussion: Issues of Sociology, Political Science, Philosophy, and History: Materials of the International Scientific and Practical Conference (May 22-23, 2015, Kyiv)], 36–39. [in Ukrainian].

18. Kozlovets, M., Fedorenko, V. (2013). Yevrointehratsiia yak chynnyk tsyvilizatsiinoi samoidentyfikatsii ukraintsiv [Eurointegration as a Factor of Civilizational Self-Identification of the Ukrainians]. *Ukrainska polonistyka* [Ukrainian Polonistics], vol. 10, 74–99. [in Ukrainian].

19. Kudriachenko, A.I. (2008). Yevroatlantychna intehratsiia Ukrainy yak tsyvilizatsiinyi vybir [Euro-Atlantic integration of Ukraine as a Civilizational Choice]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy* [Scientific Notes of the Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, NAS of Ukraine], vol. 38, 166–178. [in Ukrainian].

20. Chupyra, V.V. (2018). Skhidna Yevropa yak tsyvilizatsiina peryferiia [Eastern Europe as Civilizational Periphery]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii* [International Relations, Public Communications and Regional Studies], no. 2(4), 12–21. [in Ukrainian].

21. Skyba, I.P. (2019). Problemy tsyvilizatsiinoho vyboru Ukrainy v konteksti idealiv ukrainskoi filosofii 20. [The Civilizational Choice Problem of Ukraine in the Context of the Ideals of Ukrainian Philosophy]. *Visnyk Natsionalnoho Aviatsiinoho Universytetu. Serii: Filosofiia. Kulturolohiia*

[Proceedings of the National Aviation University. Vol.: Philosophy. Cultural Studies], vol. 30(2) 163–172. [in Ukrainian].

22. Tselik, T. (2012). Ukraina u tsyvilizatsiinomu poli Zakhid – Skhid [Ukraine in the West – East Civilizational Field]. *Ukrainoznavchyi almanakh* [The Almanac of Ukrainian Studies], vol. 8, 119–123. [in Ukrainian].

23. Chabanov, V. (2012). Osoblyvosti tsyvilizatsiinoho samovyznachennia ukraintsiv v umovakh hlobalizatsii [Special Aspects of Ukrainians' Civilizational Self-determination in the Context of Globalization]. *Ukrainoznavchyi almanakh* [The Almanac of Ukrainian Studies], vol. 8, 79–82.

24. Dergalev, S., Dergalev, T.S. (2018). Analiz osnovnykh doktrin protestantizma [Analysis of Main Doctrines of Protestantism]. *Trudy Belgorodskoy pravoslavnoj duhovnoj seminarii (s missionerskoj napravlennoost'ju)* [The Works of the Belgorod Orthodox Theological Seminary (with Missionary Orientation)], vol. VIII, 119–129. [in Russian].

25. Shevchenko, V.M. (2004). *Slovnnyk-dovidnyk z rehiiieznavstva* [Reference Dictionary on Religious Studies]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

26. Mykhalchenko, M., Samchuk, Z. (1998). *Ukraina doby mezhychassia: Blysk ta uboztvo kurtyzaniv* [Ukraine of the Intertempus Period: the Splendors and Miseries of Courtesaners]. Drohobych : Vidrodzhennia. [in Ukrainian].

27. Zhalilo, Ia.A., Shevchenko, O.V., Romanova, V.V, ta in. (2019). *Detsentralizatsiia vlady: poriadok dennyi na serednostrokovu perspektyvu* [Decentralization of Power: an Agenda for the Medium Term]. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. [in Ukrainian].

28. Varenyk, V.M., Yevchyn, L.O. (2016). Osoblyvosti zastosuvannia systemy derzhavnykh zakupivel Prozorro (Prozoro) [Prozorro (Transparent) State Procurement System's Specifications of Use]. *Yevropeiskyi vektor ekonomichnoho rozvytku* [European Vector of Economic Development], no. 2(21), 6–15. [in Ukrainian].

29. Zelenko, H.I. (2018). Politychna systema ta politychnyi rezhym: poshuk likiv vid samoznyshchennia [Political System and Political Regime: the Search for a Cure for Self-Destruction]. V Maiboroda, O.M. (Red.) (2018). *Natsionalna yednist u konkurentnomu suspilstvi: analitychna dopovid* [National Unity in Competitive Society: an Analytical Report]. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 7–48. [in Ukrainian].

Citation: Ivan Leontiev (2021). THEORETICAL AND CONCEPTUAL GAPS OF EUROPEAN CIVILIZATIONAL CHOICE. New York. TK Meganom LLC. Innovative Solutions in Modern Science. 6(50). doi: 10.26886/2414-634X.6(50)2021.8

Copyright: Ivan Leontiev ©. 2021. This is an openaccess article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY). The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is

cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.